

Przeszłość społeczna

Próba konceptualizacji

PUBLIKACJA PRZYGOTOWANA
PRZEZ KOMISJĘ ANTROPOLOGII PRADZIEJÓW I ŚREDNIOWIECZA
DZIAŁAJĄCĄ PRZY KOMITECIE NAUK PRA- I PROTOHISTORYCZNYCH PAN

KOMITET REDAKCYJNY:
ARKADIUSZ MARCINIAK — PRZEWODNICZĄCY
JAN MICHAŁ BURDUKIEWICZ
DOROTA CYNGOT
HANNA KOWALEWSKA-MARSZAŁEK
FRANCISZEK M. STĘPNIOWSKI
STANISŁAW TABACZYŃSKI
ANNA ZALEWSKA

Przeszłość społeczna

Próba konceptualizacji

Redakcja: Stanisław Tabaczyński, Arkadiusz Marciniak,
Dorota Cyngot, Anna Zalewska

Wydawnictwo Poznańskie • Poznań 2012

© Copyright by Autorzy, 2012
© Copyright by Wydawnictwo Poznańskie Sp. z o.o., Poznań 2012

Redakcja: Roman Bąk

Projekt okładki: Teresa Murak, Dariusz Wyczółkowski
Rzeźba: Teresa Murak, Chrystus Pantokrator 2010, Centrum Rzeźby Orońsko;
materiał: żeliwo, piasek; wym. średnica 2 m
Fotografia: Dariusz Zgutka

Komputerowe opracowanie okładki: Jacek Dudek

Praca współfinansowana ze środków PAN — Komisji Archeologicznej przy Oddziale
Poznańskim PAN oraz Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.

Niniejszy projekt został zrealizowany przy wsparciu finansowym Komisji Europejskiej
(Program Kultura 2007-2013). Publikacja odzwierciedla jedynie stanowisko jej autorów
i Komisja Europejska nie ponosi odpowiedzialności za umieszczoną w niej zawartość
merytoryczną.

The project has been funded with support from the European Commission
(„Culture” 2007-2013). This publication reflects the views only of the authors,
and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made
of the information contained therein.

DG Edukacja i Kultura

Program „Kultura”

professional
practices &
public outreach

ISBN 978-83-7177-791-2

Wydawnictwo Poznańskie Sp. z o.o.
ul. Fredry 8, 61-701 Poznań,
Sekretariat: tel. +48 61 853-99-10, faks +48 61 853-80-75
Dział handlowy: tel. +48 61 852-38-44
<http://www.wydawnictwopoznanskie.com>
e-mail: sekretariat@wydawnictwopoznanskie.com

SIÂN JONES

Etniczność.

Podejścia teoretyczne i implikacje metodologiczne*

Koncepcje dotyczące rasy oraz etniczności już od początków istnienia archeologii odgrywały istotną rolę w kształtowaniu wiedzy archeologicznej. Jednym z pierwszych pytań, na które próbowali odpowiedzieć antykwariusze i pierwsi archeolodzy, przyglądając się odkrytym pozostałościom, było: „Kto odpowiada za ich powstanie?” Odpowiedzi prawie zawsze koncentrowały się na konkretnej grupie ludzi, jak na przykład: „ludy pucharowe” i Celtowie w Europie, Izraelici i Filistyni na Bliskim Wschodzie, czy lud Dorset i Indianie Pueblo w Ameryce Północnej. Koncepcje rasy oraz etniczności skupiają się wokół powiązanych z nimi pojęć takich jak kultura, naród czy plemię. Pomimo bezpośredniej roli, jak również klasyfikowaniu pozostałości archeologicznych, historia pojęcia rasy i etniczności jest dosyć burzliwa. Zarówno znaczenie, jak i wykorzystanie tych pojęć zmieniało się znacząco w czasie. Były one także częścią głównych epistemologicznych przełomów, które miały miejsce w obrębie dyscypliny. Archeologiczne interpretacje rasy oraz etniczności mieściły się w ramach współczesnych pojęć dotyczących etniczności, narodu czy rasy. Jednak w archeologii zauważyć można krytyczne podejście do niektórych z tych koncepcji.

Celem tego rozdziału jest szczegółowa analiza koncepcji, teorii i metod opartych na identyfikacji przeszłych grup ludzkich na podstawie pozostałości archeologicznych. Przeanalizowane zostaną różnorodne koncepcje związane z grupami etnicznymi oraz etnicznością, a w szczególności pojęcia rasy i kultury, bowiem zmieniały się one w czasie. Podjęta zostanie tu także dyskusja nad głównymi podejściami teoretycznymi, jak również zagadnieniami metodologicznymi zajmującymi się identyfikacją grup ludzkich z przeszłości. Wyraźnie zaznaczone zostaną najnowsze założenia i podejścia do badań

* Przekład z pracy *Handbook of Archaeological Theories*, R.A. Bentley, H.D.G. Maschner, Ch. Chippindale (red.), Lanham: Altamira Press 2009, s. 321-333.

nad etnicznością oraz tożsamością kulturową. W ostatniej części rozdziału wskazane zostaną współczesne — społeczne i polityczne — kierunki badań etniczności w archeologii.

Do połowy XX wieku archeologia, podobnie jak inne nauki społeczne, była zdominowana przez porządek empiryczny oparty na przyporządkowywaniu poszczególnych kultur do określonego czasu, przestrzeni i grupy etnicznej. W ramach dyskursu empirycznego brakowało refleksji nad naturą poszczególnych grup etnicznych czy relacji i zależności pomiędzy etnicznością a różnicowaniem kulturowym. Zakładano, że grupa etniczna była ograniczona przestrzennie i homogeniczna oraz że mogła być obiektywnie zdefiniowana na podstawie cech kulturowych, językowych, a także biologicznych. Samo jej istnienie uważano za pewnik, za część naturalnego porządku rzeczy. Powodowało to, że cała uwaga koncentrowała się wokół klasyfikacji i interpretacji pozostałości archeologicznych. Poszczególne metody klasyfikowania ludzkiej różnorodności, praktykowane przez archeologów-empirystów, mają swoje początki już w XIX wieku, kiedy to rozpoczęto studia nad różnicami rasowymi.

1. RASA, KULTURA I JĘZYK

W XIX wieku studia nad pozostałościami archeologicznymi zostały powiązane z definiowaniem „ras” ludzkich. W tym czasie powstało wiele teorii i definicji określających pojęcie rasy. Rasa była używana jako zasadnicze oraz podstawowe pojęcie do rozróżniania ludzi. Inne koncepcje powiązane z różnymi postaciami grup ludzkich, takich jak naród, grupa etniczna, plemię, były głęboko związane z pojęciem rasy, i co znamienne, często używane były wymiennie. Rasy definiowano jako odosobnione jednostki, a każda z nich miała posiadać swój wyjątkowy, unikatowy charakter. Dominującą metodą badań była typologia. Badacze przywiązywali dużą uwagę do identyfikowania i opisywania różnych typów rasowych, przyjmując empiryczne kryteria. W wyróżnianiu ras brane były pod uwagę głównie cechy anatomiczne, jak również fizyczne. Brano pod uwagę także i inne cechy, takie jak język, uwarunkowania psychologiczne i kulturowe oraz możliwości intelektualne.

Determinizm rasowy rozprzestrzenił się w mniejszym lub większym stopniu, a teorie dotyczące ras sugerowały bezpośrednią zależność między możliwościami biologicznymi a kulturowymi (Stepan 1982). Uważano, że fizyczne cechy, jak na przykład kształt i rozmiar czaszki, decydowały o kulturowych i intelektualnych zdolnościach. Badania skupiały się również na wyjaśnianiu pochodzenia poszczególnych ras. W pierwszej połowie XIX wieku teorie na temat ras zdominowane zostały przez debatę pomiędzy zwolennikami monogenezy i poligenezy. Pierwsi uważali, że wszystkie rasy mają wspólne pochodzenie, podczas gdy drudzy sądzili, że każda rasa wykształciła

się osobno. W drugiej połowie XIX wieku wzrost akceptacji teorii Darwina zdezaktualizował wcześniejszą dyskusję. Jednak, jak podkreśla Stocking (1968), zwolennicy poligenezy jeszcze do początku XX wieku uparcie podkreślali trwałość typów rasowych. Ponadto teorie ewolucyjne zapewniły podstawę dla hierarchicznego uporządkowania „niższych” i „wyższych” ras.

Badania archeologiczne odgrywały ważną rolę w rozwoju typologii ras oraz w powstaniu teorii ewolucyjnych i historycznych. Podobnie teorie rasowe miały silny wpływ na rozwój archeologicznych metod oraz założeń. Szczątki ludzkie odkrywane na stanowiskach dostarczały dowodów potwierdzających istnienie kolejnych ras na podstawie analiz cech metrycznych odnajdywanych szkieletów. W Europie najpopularniejsza metoda klasyfikacji rasowej była oparta na pomiarach i kształcie czaszki. Pomiar dotyczył przede wszystkim rejestrowania różnic w wielkości głowy (*cephalic index*) między rasami północnymi – długogłowymi (*dolichocephalic*) a okrągłogłowymi rasami z południa (*brachycephalic*) (Stepan 1982: 97-99). Szczątki ludzkie były ważnym źródłem dowodów w dyskusji na temat trwałości oraz zmienności poszczególnych ras.

Archeolodzy często przypisywali kategorie rasowe do konkretnych kultur archeologicznych, poprzez wskazywanie bezpośrednich związków pomiędzy kulturą materialną a szkieletami. Takie podejście powodowało, że mogli oni przypisywać swoje odkrycia do konkretnych ras, nawet w przypadku, gdy w znaleziskach nie odnajdywano ludzkich szczątków. Pod koniec XIX wieku wyraźne podobieństwa w technologii, gospodarce, architekturze czy sztuce były wykorzystywane do wyróżniania tzw. niższych i wyższych ras, w zależności od ewolucyjnej skali rozpoczynającej się od dzikości, poprzez barbarzyństwo, aż do cywilizacji. Archeolodzy próbowali ustalić uniwersalną historię ras na podstawie studiów porównawczych materiałów archeologicznych oraz etnograficznych.

Na początku XX wieku kierunek badań zarówno archeologicznych, jak i antropologicznych zmienił się. Wcześniej analizy w całości dotyczyły ewolucji społecznej, podczas gdy na początku XX wieku zwrócono uwagę na partykularne historie konkretnych grup rasowych i ich dyfuzji. Silne przywiązanie do pozostałości kultur materialnych były rozumiane jako dowód na wspólne pochodzenie lub, jak to często było podkreślane, na „pokrewieństwo krwi”. Jednym z pierwszych uczonych, który wykorzystał to podejście w Europie, był niemiecki archeolog Gustaf Kossinna, który rozwinął i stosował metody archeologii osadniczej (Kossinna 1911). Kossinna uważał, że w nawiązaniu do historii współczesnych grup rasowych, poprzez wykazanie istnienia ciągłości kultury materialnej, można wykazać pochodzenie grup historycznych. Językoznawstwo historyczne również potwierdzało, że rasa, język i kultura były ze sobą powiązane i równoczesowe. Opierając się na założeniach archeologii osadniczej, Kossinna uważał, że możliwe jest zidentyfikowanie ras pradziejowych takich jak Ariowie czy Słowianie, a także do-

tarcie do relacji łączących te grupy na przestrzeni czasu. Gordon Childe w swojej książce *The Aryans* (1926) przyjmuje podobne koncepcje i metody, jednak z innym podejściem i przekonaniem politycznym niż Kossinna.

Pomimo różnych koncepcji teoretycznych, które pojawiły się pod koniec XIX i na początku XX wieku, wspólną cechą wszystkich twierdzeń były koncepcje łączące rasę, język i kulturę. Dla określenia różnorodności grup ludzkich pojęcie rasy było używane najczęściej, jednak wielu badaczy korzystało z innych terminów, takich jak „plemień”, „grupa etniczna”, „naród” i „lud” wymiennie z terminem „rasa”. Na przykład William Greenwell (1905: 306-307), interpretując dwa groby z późnej epoki żelaza z okolic Yorkshire, pisze:

Dwa cmentarzyska mogą być potraktowane jako jedno. Chociaż istnieją pewne różnice pomiędzy przedmiotami znalezionymi w grobach na tych dwóch stanowiskach, to oba mają wiele cech wspólnych. Dlatego wydaje się, że powinny być one rozpatrywane jako miejsca pochówku ludzi, którzy mieli wspólne zwyczaje, a ich sposób życia był podobny. Stąd pierwsze pytanie, które powinniśmy zadać, dotyczy rasy lub plemienia, której/którego przedstawiciele pochowani zostali na cmentarzach w Dores Grave i Arras.

W odpowiedzi na te pytania Greenwell sugeruje, że „najbardziej istotny i główny czynnik tkwi w cechach fizycznych samych szkieletów”. Greenwell przyznaje, że na stanowisku w Arras, poza dwiema zachowanymi czaszkami, brak innych dowodów w postaci materiałów kostnych. Jednakże autor uważa, że pomimo braku dowodów w formie materiału szkieletowego, na podstawie zabytków z grobów, „które są podobne na obu cmentarzach, można przypuszczać, że obszary te były zamieszkiwane przez ludzi o wspólnych *wieżach krwi*” (Greenwell 1905: 307).

2. POLITYKA A RASA

Pojęcie typologii rasowej i klasyfikacji przetrwało do pierwszych dekad XX wieku, powodując wiele politycznych oraz ideologicznych dyskusji, które w następstwie przeniknęły do ludzkiej świadomości. Koncepcja mówiąca, że psychologiczne cechy poszczególnych ras determinują kulturowe i intelektualne zdolności osobników, była pokrewna z teorią ewolucji, która gwarantowała usprawiedliwienie dla niewolnictwa oraz kolonializmu, poprzez umieszczenie rdzennych mieszkańców na niższych szczeblach drabiny ewolucyjnej. Z kolei europejskie „cywilizacje” znajdowały się na jej szczycie. Aby podtrzymać tę hierarchię rasową, archeolodzy na szeroką skalę zaczęli łączyć stanowiska i zespoły, które wydawały im się zbyt „wyszukane” dla przypuszczalnie zacofanych, nie-europejskich ras, z ludnością migrującą z Euro-

py lub Bliskiego Wschodu – pomimo sprzecznych danych i dowodów. Tego typu dyskusja została poruszona w książce Petera Garlake’a pod tytułem *Great Zimbabwe* (1973). Powstało także wiele innych prac, między innymi: *Archaeological Approaches to Cultural Identity* (Shennan 1989a), czy *Social Construction of the Past: Representation as Power* (Bond, Gilliam red. 1994).

Koncepcja rasy odgrywała bardzo istotną rolę w polityce europejskiej w XIX, jak również w pierwszej połowie XX wieku. Poszczególne narody postrzegały siebie w kategoriach rasy i na podstawie teorii ras uzasadniały swoje działania zarówno w stosunku do innych narodów, jak i w obrębie własnej populacji (Stepan 1982). Dowody archeologiczne stały się przedmiotem współzawodnictwa pomiędzy narodami i miały służyć jako wystarczający dowód określający, które z państw odgrywało główną rolę w rozwoju europejskich cywilizacji. Reżim nazistowski wykorzystał prace archeologów, między innymi Gustafa Kossinny, aby potwierdzić swoje teorie o wyższości „rasy germańskiej” nad pozostałymi, a w szczególności nad Żydami i Słowianami, co przyczyniło się do zagłady milionów Żydów podczas holocaustu (Arnold 1990; McCann 1990). Prace niemieckich archeologów skoncentrowane na analizie przestrzennej osad w przeszłości, stały się także elementem usprawiedliwiającym żądania Niemców do części Polski po I wojnie światowej i w czasie II wojny światowej (Arnold 1990; Wiwiorra 1996). Inne państwa europejskie także wykorzystywały dowody archeologiczne do potwierdzania teorii rasowych, które z kolei używane były do legitymizowania ich relacji i stosunków z innymi państwami. Na przykład Anglicy wykorzystywali dowody archeologiczne do podkreślenia swojego dziedzictwa związanego z Rzymianami i Anglo-Saksonami, aby usprawiedliwić swoje panowanie nad Walijczykami, Szkotami i Irlandczykami (Hingley 2000).

3. ARCHEOLOGIA KULTUROWO-HISTORYCZNA I TYPOLOGIA

Polityczne znaczenie rasy we współczesnym społeczeństwie jest częściowo wytłumaczalne trwałością tych koncepcji w naukach humanistycznych i społecznych, także w archeologii, aż do lat 30. XX wieku. Chociaż już we wczesnych dekadach XX wieku zdarzały się sporadyczne głosy krytykujące koncepcję rasy i teorie z nią związane, to dopiero pomiędzy 1930 a 1950 rokiem typologia rasowa oraz rasowy determinizm zaczęły być szeroko krytykowane (Huxley, Haddon 1935; UNESCO 1950). W szczególności zakwestionowana została współzależność kulturowa i fizyczna grup ludzkich oraz hipotetyczna determinacja rasowa zdolności kulturowych, językowych czy umysłowych. Także archeolodzy przyłączyli się do tych dyskusji; Grafion Elliott Smith był członkiem Królewskiego Instytutu Antropologicznego oraz Komisji Rasy i Kultury (*Royal Anthropological Institute’s Race and Culture Committee*), kiedy to w 1933 roku po raz pierwszy zakwestionowane zostało stosowanie

koncepcji rasy w analizach archeologicznych. W artykule zatytułowanym *Races, Peoples, and Cultures in Prehistoric Europe* Childe (1933: 198; zobacz także 1935) argumentował, że „Kultura nie musi odpowiadać grupie powiązanej cechami fizycznymi, nabytymi przez dziedziczenie. Kultura jest społecznym dziedzictwem; ona odpowiada społeczności dzielącej wspólne tradycje, wspólne instytucje i sposób bycia. Tego typu grupa może zostać rozsądnie nazwana grupą ludzką”. Childe uważał (1935: 199), że kultura materialna przeszłych społeczeństw może zostać wykorzystana do rozpoznawania ludzi lub grup etnicznych, ale nie do identyfikacji ras. Co więcej, twierdził, że „archeologia pradziejowa ma szansę na ustalenie etnicznej historii Europy, ale w przypadku historii ras szanse wydają się nikłe”.

Tego typu argumenty były kierowane szczególnie przeciwko politycznemu wykorzystywaniu archeologii, która miała popierać koncepcję nierówności rasowej w tamtych czasach. Childe opierał swoją krytykę na próbie połączenia indoeuropejskiej grupy kulturowej i językowej z rasą nordycką. „newralgiczność pomiędzy rasą i językiem przetrwała tylko w umysłach najbardziej powierzchownych dziennikarzy i fanatycznych polityków” (Childe 1933: 200). Problem wyróżnienia rasy na podstawie cech etnicznych i kulturowych nasilił się podczas II wojny światowej. Podczas trwania Trzeciej Rzeszy próbowano za pomocą politycznych argumentów przywłaszczać sobie przeszłość.

Jak podkreślił w jednej ze swych prac Ian Hodder (1991a: x), „Tylko niewielu archeologów w Europie może wykazać się neutralnością wobec nadużycia przeszłości do celów nacjonalistycznych”. Bezpośrednio po II wojnie światowej etniczne interpretacje pozostałości archeologicznych zostały odrzucone na rzecz tradycyjnych powiązań grup etnicznych z rasami. Niemieccy archeolodzy wycofywali się do deskryptywnego, empirycznego podejścia. Starano się także nie identyfikować grup ludzkich z konkretnymi ludami (np. Germanami czy Indoeuropejczykami) (Härke 1995: 56; Veit 1989: 42). Jednakże w praktyce archeologicznej zaczęły dominować silne empiryczne tradycje oparte na identyfikacji kultur archeologicznych. Na przykład do lat 20. XX wieku literatura archeologiczna w Wielkiej Brytanii była przepełniona odniesieniami do różnych kultur, choćby do kultury doryckiej (Casson 1921) czy halsztackiej (Fox 1923: 85). Co więcej, bezpośrednie stwierdzenia na temat podstaw dla takich rekonstrukcji przeszłości (choćby było ich niewiele) ujawniają, że leżąca u podstaw epistemologia nie była bardziej odległa od tej uprawianej przez Kossinnę i jemu podobnych, skoncentrowanych na identyfikacji ras. Brytyjski archeolog O.G.S. Crawford twierdził, że: „kultura może być definiowana jako suma wszystkich idei, działań i materiałów, które charakteryzują grupę ludzką. Jest to społeczność, która posiada swój indywidualny charakter” (Crawford 1921: 132). Celem archeologii, jak podkreślał Crawford, powinno być odkrywanie „homogenicznych kultur” poprzez analizę zasięgu typów, ich dystrybucji w czasie i przestrzeni (Crawford 1921: 132).

Do połowy XX wieku definicja obszarów kulturowych stała się głównym pojęciem, poprzez które pradzieje były opisywane i wyrażane na mapach, w tabelach i wykresach jako mozaika pojedynczych, homogenicznych grup ludzkich oraz kultur w czasie i przestrzeni (Hawkes 1940: mapa 4; tabela 4). Dlatego też wszelkie próby połączenia kategorii kulturowych oraz rasowych, na przykład tych opartych na cechach anatomicznych, w literaturze archeologicznej stawały się coraz rzadsze. Jak podkreślał Veit (1989: 42), „kultura archeologiczna” stała się rodzajem substytutu, nieomal wolnego od balastu ideologicznego, dla takich pojęć jako ‘rasa’ czy ‘jednostka etniczna’ przy jednoczesnym założeniu, że ludzie jakby wyglądali spoza podmiotów archeologicznych. W ten sposób ten sam podstawowy paradygmat, który został wykorzystany w nazistowskich Niemczech, tylko bez bezpośrednich odniesień do przeszłych grup ludzkich czy ras, stał się także głównym założeniem archeologii empirycznej, zdominowanej przez typologię i klasyfikację.

Wydaje się, że w całej tradycji empirycznej zabrakło jakiejkolwiek krytyki podstawowych kategorii i założeń formujących archeologię kulturowo-historyczną (wyjątek patrz: Tallgren 1937). W związku z powyższym często uważa się, że podejście kulturowo-historyczne w archeologii opiera się głównie na potrzebie systematyzacji zmiennych w czasie i przestrzeni, które rejestrowane są w materiale archeologicznym (Trigger 1978: 86, Paddayya 1995: 139). Archeologia kulturowo-historyczna obejmuje opis oraz klasyfikację zmienności w materiale bez odniesienia do przyjętej wcześniej teorii lub koncepcji. Oczywiście nie można zaprzeczyć, że ludzki sposób życia różnił się w czasie i w przestrzeni, i że te wariacje były często manifestowane w różny sposób w kulturze materialnej. Jednakże szczegółowa struktura klasyfikacji rozwinięta w archeologii była i nadal jest oparta na pewnych założeniach dotyczących natury różnorodności kulturowej.

W XX wieku dominująca koncepcja kultury w archeologii odwraca się od rasowej klasyfikacji różnorodności ludzkiej. Jednakże *normatywne koncepcje* kultury, zastępujące koncepcję rasy, nasycone zostały wieloma głównymi ideami XIX wieku, a szczególnie pojęciami takimi jak holizm, homogeniczność, porządek czy zwartość. Normatywne teorie kultury oparte zostały na założeniach mówiących, że w obrębie danej grupy praktyki kulturowe i wierzenia zmierzają ku dostosowaniu się do narzuconych norm ideowych, reguł czy zachowań. Normy te są podtrzymywane przez regularne interakcje w obrębie grupy, także przez przekazywanie wspólnych zachowań kulturowych kolejnym pokoleniom poprzez procesy socjalizacji, które powodują powstawanie stałych tradycji kulturowych. Childe (1956: 8) wyraźnie odniósł się do tych procesów, argumentując, iż: „Pokolenie za pokoleniem powtarzało społeczne reguły, tworzyło i reprodukowało społecznie akceptowane standardowe typy”.

Kultura składająca się z sieci dystynktywnych norm była uznana za produkt określonej społeczności lub grupy etnicznej i jednocześnie zapewniała

wyróżniające się cechy tej grupy. W ramach archeologii tego typu idee oparte były na założeniu, że relacje pomiędzy typami materialnymi a poszczególnymi grupami etnicznymi są mieszane lub bezpośrednie. Co więcej, pozwalało to archeologom na rozpoznawanie przeszłych grup ludzkich czy grup etnicznych poprzez identyfikację materialnych cech kulturowych, co było przyjmowane jako obiektywny sposób badania grup. Stopniowe zmiany tych cech były tłumaczone jako wewnętrzne zmiany w zapisanych normach kulturowych poszczególnych grup. Natomiast nagłe i zasadnicze zmiany wyjaśniane były zewnętrznymi wpływami i tłumaczone m.in. dyfuzją, będącą rezultatem kontaktu kulturowego lub zdominowaniem jednej grupy kulturowej przez inną wskutek migracji i podbojów: „Zmiany w dystrybucji powinny odzwierciedlać przemieszczenie się populacji, ekspansję, migrację, kolonizację czy podbój, z którymi to historia jest już zaznajomiona” (Childe 1956: 135). Zobacz też: Hodder (1991b) i Ucko (1995).

4. NAJNOWSZE PODEJŚCIA I DYSKUSJE

Do lat 60. XX wieku, kiedy to w naukach społecznych szczególnie podkreślano różnorodność kulturową, antropologia i archeologia wspólnie poddane zostały silnej zmianie transformacji założeń: od koncepcji rasy do koncepcji kultury. Natomiast w latach 60., gdy antropologia kontynuowała swoje przejście od kultury do etniczności, podejścia archeologiczne znacznie się zmieniły. W archeologii brytyjsko-amerykańskiej grupy etniczne stały się marginalnym obszarem badań, z powodu upadku podejścia kulturowo-historycznego jako podstawowego paradygmatu. Tzw. Nowa Archeologia narodziła się pod wpływem rozczarowania empiryczną i opisową naturą tradycyjnej archeologii. Podczas gdy tradycyjna archeologia była usatysfakcjonowana poszukiwaniem tego, co działo się w prehistorii w sensie kultury i zmian kulturowych, Nowi Archeolodzy w znaczący sposób zainteresowali się tym, *jak* i *dlaczego* zmiany kulturowe następowały w przeszłości (Willey, Philips 1958: 5-6; Binford 1962).

Normatywne koncepcje kultury dominujące w archeologii tradycyjnej zostały unieważnione przez Nową Archeologię. Nowa Archeologia zakładała, że kultura stanowi zintegrowany system, stworzony z różnych funkcjonujących podsystemów. W związku z tym pozostałości archeologiczne powinny być raczej rozpatrywane jako produkt zróżnicowanych procesów odbywających się w przeszłości niż jako proste odzwierciedlenie ideowych wzorców (Binford 1962; 1965; Clarke 1968).

Kultura została zdefiniowana jako mechanizm adaptacyjny. Rozwinęło się wtedy także wiele podejść zorientowanych funkcjonalnie, ekologicznie i neoewolucyjnie, których celem było przeanalizowanie różnorodnych aspektów przeszłych systemów społeczno-kulturowych. Badania skupiły się w szczególności na zaaplikowaniu predyktywnych modeli o charakterze

praw do interpretacji systemów technologicznych i ekonomicznych. Także inne aspekty społeczeństwa, takie jak ideologia, organizacja polityczna czy symbolizm, zostały poddane analizom systemowym (patrz Trigger 1989).

W ten sposób deskryptywna rekonstrukcja przeszłych kultur w analizach funkcjonalistów i procesualistów została odrzucona. Koncepcje grup etnicznych zostały przez nich zmarginalizowane oraz potraktowane jako jałowe pojęcia, charakterystyczne dla opisowej archeologii kulturowo-historycznej (Olsen, Kobylński 1991: 10). Wyjątki miały miejsce na polu archeologii historycznej, gdzie obecność odniesień historycznych do konkretnych grup była rezultatem wcześniejszych oznaczeń etnicznych dla stanowisk archeologicznych i znalezisk.

Chociaż badania archeologiczne były prowadzone w celu wyjaśnienia systemów osadniczych, sieci handlowych, zależności społecznych, systemów politycznych i ideologii, to tradycyjne pojęcie kultury przetrwało jako podstawowa jednostka opisywania oraz klasyfikowania, nawet wówczas, gdy tego typu powiązania były krytykowane.

Dla niektórych badaczy (np. Binford 1965) utrzymywanie normatywnych koncepcji kultury było usprawiedliwione, ponieważ tego typu informacje nadal były przyjmowane jako obowiązujące, mimo że funkcjonalne aspekty kultury materialnej nie były brane pod uwagę jako odpowiednie do identyfikacji kultury czy grupy etnicznej. Wiele osób przyjęło pragmatyczną postawę podobną do podejścia Colina Renfrew (1972; 1979; Hodson 1980), który uważał, że kultura archeologiczna i metody typologiczne są nadal potrzebne przy podstawowych opisach i klasyfikacjach „faktów”, które następują przed rozpoczęciem procesów wyjaśniania (Renfrew 1972: 17):

Chociaż prosta narracja wydarzeń nie jest ich wyjaśnieniem, jednak wydaje się potrzebnym wstępem. Nie jesteśmy zobowiązani do tego, by odrzucać stwierdzenie Crocego (zacytowane przez Collingwooda 1946: 192): „Historia ma tylko jedną powinność: przedstawić fakty”, ale możemy uznać je za niewystarczające. Pierwszym, wstępnym celem badań archeologicznych musi być zdefiniowanie kultury w kategoriach czasu i przestrzeni. Dopiero gdy kultura zostanie zidentyfikowana, zdefiniowana i opisana, jest nadzieja na „rozebranie jej na części” w celu podjęcia próby zrozumienia, jak to się stało, że przybrała taką, a nie inną formę.

Te stwierdzenia odśladają różnice pomiędzy empirycznymi opisami i klasyfikacją (bazującymi na pytaniach: gdzie? kiedy?), a wyjaśnieniem i interpretacją (z pytaniami: jak? dlaczego?), co wydaje się nadrzędnym celem archeologii społecznej/procesualnej. Empiryczny i opisowy poziom badań archeologicznych jest powiązany z kulturami i grupami etnicznymi, podczas gdy inne aspekty społeczeństwa są widziane jako komponenty uzupełniające dynamiczny system kulturowy (Renfrew 1972). Ostatnio tego typu rozróżnienie pomiędzy opisem empirycznym a wyjaśnieniem stało się przyczyną

krytyki badaczy znajdujących się pod wpływem teorii postprocesualnych (Hodder 1986; Shanks, Tilley 1987/1992; Tilley 1991). Jednak badacze ci nie zrewidowali wcześniejszych interpretacji dotyczących ludzkiej tożsamości, skupiając się w głównej mierze na kwestiach symbolicznych oraz systemie ideologicznym.

W tym samym czasie, kiedy pojawiła się Nowa Archeologia, badania antropologiczne i socjologiczne przyniosły zasadniczą zmianę w rozumieniu relacji między kulturą i tożsamością grupową oraz procesami związanymi z ustalaniem granic kulturowych. W latach 50. i 60. badania terenowe etnografów (na przykład prowadzone przez Leacha [1954/1964] pośród ludów Kachin i Shan na Wyżynie Burma czy badania Moermana [1965] prowadzone pośród ludności Lue w północnej Tajlandii), wykazały brak związku między granicami kulturowymi, językowymi i politycznymi. Co więcej, etniczne granice podkreślane przez ludzi w życiu codziennym, często nie były identyfikowane na podstawie obiektywnych nieciągłości w języku, kulturze, ustroju czy terytorium. Zamiast tego granice etniczne wydawały się produktem interakcji grup ludzkich, podkreślającym różnice między nimi. W swoich badaniach nad ludami Lue, Moerman odkrył, że dzielili oni wiele spośród swojego materiału i języka ze swoimi sąsiadami, a cechy, które identyfikowały tych ludzi jako Lue, różniły się w zależności od obszaru. Zauważono, że na co dzień ludzie ci identyfikują siebie jako Lue, co jest ważnym aspektem społecznej organizacji. Moerman (1965: 1216) podsumowuje, że: „jeżeli chcielibyśmy zdefiniować tożsamość Lue jako plemienia i zrozumieć, w jaki sposób zachowała się ona we współczesnej Tajlandii, nie można tego ludu rozpatrywać w izolacji... Lud Lue nie może być rozpoznany – a można nawet powiedzieć, że nie istnieje – w izolacji”.

Tego typu wyjaśnienia o charakterze etnograficznym pojawiały się w latach 60. i 70., co przyczyniło się do powstania nowych teorii na temat etniczności i procesów związanych z zachowaniem tożsamości grupowej (Barth red. 1969a; Cohen 1974; Glazer, Moynihan 1975). Wiele ważnych kwestii zostało podsumowanych w książce Fredrika Bartha (1969b) pt. *Ethnic Groups and Boundaries*. Barth krytykuje tradycyjne przypisywanie równoważności pojęciom takim jak rasa = język = kultura, argumentując, że rzadko kiedy można powiedzieć o istnieniu bezpośrednich granic w obrębie tych pojęć (rasa, język, kultura). Granice wydają się raczej produktem społecznych interakcji niż społeczno-geograficznej izolacji. Tożsamość etniczna i granice z nią związane powinny być raczej widziane jako wynik aktywnych procesów społecznych, obejmujących tworzenie opozycji pomiędzy „swoimi” i „obcymi”, na podstawie selektywnego użycia różnic kulturowych oraz językowych. Jak dalej argumentuje autor, tego typu procesy są zakorzenione w relacjach ekonomicznych i politycznych między grupami. Co więcej, tożsamość etniczna jest niestabilna i elastyczna, bowiem zmiany indywidualnych tożsamości prowadzą do przepływu ludzi przez granice etniczne (zobacz Haaland

1977, który skupił się na ludach Fur i Baggala w Sudanie; lub Barth 1969b, badający Patanów z Afganistanu i Pakistanu).

Wiele spośród tych założeń jest obecnie częścią dominujących dyskusji dotyczących etniczności w naukach społecznych. Barth i jemu podobni zostali skrytykowani, co doprowadziło do zrewidowania problemu relacji między kulturą i etnicznością (Eriksen 1991). Jednak tożsamość etniczna jest nadal rozpatrywana w aspekcie koncepcji jednostki, kiedy osoba identyfikuje się z większą grupą społeczną, będąc w opozycji do innych społeczności (zobacz: Eriksen 1993; Banks 1996).

W latach 70. i 80. rozwój antropologii społecznej wpłynął na pojawienie się dwóch głównych obszarów badań archeologicznych. Pierwszy dotyczył analizy zależności pomiędzy kulturą materialną a symbolizmem etnicznym. Tego typu studia podjął Ian Hodder (1982), który, opierając się na badaniach etnoarcheologicznych w Baringo (Kenia), zauważył, że istnieje bezpośrednia zależność pomiędzy różnicami i podobieństwami kulturowymi a grupą etniczną. Hodder wykazał, że kultura materialna, uwikłana w symbolizm etniczny, jest różna w różnych grupach. Ponadto wyrażanie granic etnicznych może być w ograniczonym zakresie oparte na kulturze materialnej, ponieważ te same formy materialne i stylistyczne mogą występować w różnych grupach etnicznych.

Drugi obszar zainteresowań archeologów dotyczył badania roli etniczności w konstruowaniu relacji ekonomicznych i politycznych. W ten sposób Ian Hodder i inni zajmujący się tą problematyką (zobacz Blackmore i in. 1979) pokazali, że utrzymanie granic etnicznych w obszarze Baringo było powiązane z rodzajem ich zachowań i kontrolą nad własnymi surowcami. Opierając się na analizach etnoarcheologicznych, badacze podjęli próbę zbadania podobnych procesów w późnej epoce żelaza w Brytanii. Natomiast Brumfiel (1994) przeanalizowała kwestie etniczności w państwie Azteków. Badaczka ta uważa, że manifestacje tożsamości w warunkach państw były zawsze tworzone po to, aby realizować cele poszczególnych frakcji politycznych. Aztekowie starali się ograniczać znaczenie tożsamości lokalnych elit, promując jednocześnie integrujące stereotypy etniczne, które miały na celu wzmocnienie tożsamości kulturowej własnego państwa.

Kiedy etniczność postrzegana jest jako aktywny proces społeczny, a nie jako bierna akceptacja norm kulturowych, wówczas unaocznia się fakt, że podejście drugiego typu wynika z postrzegania grup etnicznych jako spójnych całości. Nacisk na „całość” jest wyraźnie manifestowany przez rozpowszechnienie się takich terminów jak „grupa” i „granica”, które wskazują na istnienie wyróżniających się jednostek (por. R. Cohen 1978: 386, w nawiązaniu do antropologii). Jednak w ostatnich dekadach niektórzy archeolodzy zaczęli negować samo pojęcie grup etnicznych w formie ograniczonych, monolitycznych i terytorialnych jednostek (Shennan 1989b; A. Jones 1997; 2002; S. Jones 1997). Zaczęto promować pogląd, że konstruowanie etniczności (czy ogólnie

kulturowej tożsamości) jest procesem dynamicznym i sytuacyjnym, który może przyjąć różne formy w różnych kontekstach czy w różnych społecznych relacjach. Świat materialny jest wykorzystywany do konstruowania tożsamości, a także do komunikowania różnic oraz podobieństw, które etniczność nieuchronnie powoduje. Dlatego też, z perspektywy archeologicznej, wyklucza się istnienie powiązań między pozostałościami materialnymi a konkretną etniczną tożsamością. Zamiast spójnych jednostek kulturowych mamy raczej do czynienia ze złożoną siecią kultur materialnych, odnoszących się do zmiany etniczności w różnych kontekstach społecznych. Tego typu podejście ma ważne konsekwencje zarówno przy interpretowaniu tożsamości w archeologii, jak i opartych na normatywnych koncepcjach kultury klasyfikacjach pozostałości archeologicznych (patrz Jones, Richards 2000; Wells 1988; Thomas 1996; A. Jones 1998; 2002). Kwestie skupiające się wokół dyskursu dotyczącego konstruowania tożsamości i głównej roli mitu oraz tradycji, podjęte przez Jonathana Halla w książce *Ethnic Identity in Greek Antiquity* (1997), wydają się także obiecujące.

Śledząc rozwój archeologii w ostatnich dekadach, można dostrzec, że udało się obalić wiele spośród głównych założeń tradycyjnej archeologii kulturowo-historycznej, między innymi:

- (1) założenie, że istnieje bezpośrednia relacja pomiędzy kulturami archeologicznymi a grupami etnicznymi;
- (2) istnienie odrębnych, homogenicznych kultur;
- (3) pogląd, że tożsamość grupowa łączy się z konkretnymi, ograniczonymi terytorialnie jednostkami społecznymi.

Jednakże badania prowadzone nad etnicznością są nadal sporadyczne i raczej ograniczają się do pojedynczych opracowań. W konsekwencji zarówno pojęcie etniczności, jak i kwestia relacji pomiędzy kulturami oraz grupami etnicznymi, pozostają w dalszym ciągu newralgicznymi obszarami w praktyce archeologicznej. Z jednej strony, identyfikacja grup etnicznych oparta jest na założeniach zaczerpniętych z tradycyjnej archeologii (opis empiryczny). Z drugiej strony, etniczność została wyniesiona w niektórych przypadkach do statusu społecznego procesu, przedmiotu archeologicznego wyjaśnienia. W badaniach archeologicznych przetrwała w dużej mierze sztuczna dychotomia pomiędzy opisem empirycznym a interpretacją społeczną, a samo pojęcie etniczności staje się dwuznaczne.

5. WSPÓŁCZESNA PRZESZŁOŚĆ: POLITYKA ETNICZNOŚCI

Ostatnie badania dotyczące kwestii etniczności w archeologii są być może najbardziej znaczące pod względem wpływu na dyscyplinę jako całość, podkreślają bowiem rolę archeologii w konstruowaniu i legitymizacji współczesnych grup etnicznych. Lata 80. czy 90. XX wieku to okres, w którym na wielu

konferencjach i w wielu publikacjach podejmowano kwestię zagadnień archeologii społeczno-politycznej, a w szczególności metod, które archeologia wykorzystuje do konstruowania tożsamości w teraźniejszości (na przykład: Atkinson i in. 1996; Diaz-Andreu, Champion 1996; Graves-Brown i in. 1996). Jak już wspomniano, wczesne próby utożsamienia archeologicznych pozostałości z konkretnymi rasami były powiązane z kwestiami politycznymi, a także z legitymizacją nierówności społecznych pomiędzy różnymi „rasami” we współczesnym świecie. Obecnie pojawiają się opinie, w których postuluje się rozpoczęcie badań nad tym, jaki wpływ miały kwestie nacjonalistyczne na całą dyscyplinę. Powstał specyficzny typ archeologii, który przez Triggera (1984: 385) został zdefiniowany jako „archeologia nacjonalistyczna”. Co więcej, powstało wiele opracowań dotyczących tej tematyki, na przykład zbadano, jaki wpływ miał opór Galów przeciwko Imperium Rzymskiemu na powstanie świadomości narodowej Francuzów (Dietler 1994; Fleury-Ilett 1996). Kolejny przykład to wpływ archeologii na poparcie tezy o bezpośrednich związkach genealogicznych pomiędzy współczesnym państwem Izrael a starożytnymi Izraelitami. Archeolodzy uzasadnili także postulaty dotyczące terytorium Izraelitów (Glock 1994; Whitelam 1996).

Taki stan rzeczy unaocznia fakt, że nacjonalizm miał bardzo duży wpływ na archeologię, wykorzystując jej koncepcje dotyczące kultury i tożsamości (Diaz-Andreu 1996; S. Jones 1996). Jak zaznaczył Handler (1988: 8): „Ideologie nacjonalistyczne i metodyka nauk społecznych zrodziły się w tym samym kontekście historycznym po-*renesansowej* Europy i oddziaływały na siebie od samego początku”. Zauważył dalej, że narody to „indywidualizowane jednostki”. Uznał, że przyjmują postać wyraźnie wyodrębnionych, ciągłych i dokładnie wyróżnialnych jednostek w stosunku do innych im podobnych (Handler 1988: 6, 15). Powstała nowa koncepcja, mówiąca, że kultura jest wplątana w nacjonalistyczny dyskurs; jest to kultura, która góruje pomiędzy narodami i która stanowi skład poszczególnych narodowych tożsamości. Co więcej, „symbole kulturowe indywidualizują istnienie: twierdzenie o kulturowej osobliwości jest kolejnym sposobem świadczącym o istnieniu unikalnej wspólnoty” (Handler 1988: 39).

Istnieją uderzające podobieństwa między wizją kultury w dyskusjach nacjonalistycznych a akademickimi koncepcjami dotyczącymi kultury i społeczeństwa, które są rozpatrywane jako powiązane, homogeniczne jednostki, zajmujące określone czasowo-przestrzenne terytorium (Clifford 1988; Handler 1988). Koncepcja kultury archeologicznej reprezentuje szczególny rodzaj tego pojęcia. Jak już wspomniano, kultura archeologiczna definiowana jest na podstawie materialnych pozostałości szczątków ówczesnie żyjących społeczeństw, które dzieliły system narzuconych im i wyuczonych norm zachowań. Kultury archeologiczne zaczęły być rozpatrywane jako pojedyncze jednostki, stanowiąc substytut w ręku archeologa zastępujący konkretne osoby będące przedmiotem zainteresowania historyka: „prahistoria jest w stanie

rozpoznać ludy i wprowadzić je na scenę, aby zajęły miejsce zarezerwowane dla osób, które składają się na drużynę historyka” (Childe 1940: 2; zobacz też Piggott 1965: 7). Co więcej, w przypadku współczesnych przesłanek, opartych na relacjach pomiędzy narodami i kulturami, relacje między kulturami archeologicznymi a ludźmi z przeszłości oparte są na argumentach teleologicznych uzasadniających, że kultura zarówno reprezentuje, jak i kształtuje naród lub osoby zainteresowane: „bez mała aprioryczne przekonanie o istnieniu kultury wynika z przekonania, że dana grupa... istnieje. Istnienie grupy jest zaś z drugiej strony wywodzone z faktu istnienia danej kultury” (Handler 1988: 39).

Tego typu podejście do przeszłości, łączące w trwały sposób historię, miejsce i członków społeczności, wzmacnia tożsamość etniczną i narodową w teraźniejszości. Co więcej, definicja grupy etnicznej czy plemienia na podstawie koncepcji kultury powstaje według tradycyjnego wykazu cech kulturowych, językowych i materialnych. Jak wskazuje Devalle (1992: 234), „w rezultacie mamy do czynienia z ludami o ‘kulturze muzealnej’, wyrosłymi z głębokiej tradycji historycznej i pozbawionymi dynamiki i znaczenia”. Konsekwencje tego podejścia są także manifestowane poza środowiskiem akademickim, w polityce, administracji, prawie, zarządzaniu dziedzictwem i w edukacji. Podczas prac konserwatorskich w Wielkim Zimbabwe, które charakteryzowało się złożoną, monumentalną zabudową, tylko jedna architektoniczna faza została zrekonstruowana. Reifikuje to monumenty jako część narodowego dziedzictwa i zaprzecza współczesnym heterogenicznym wierzeniom oraz praktykom związanym z monumentalną architekturą (Ucko 1994: 271). Istnieje także wiele innych przykładów, poczynając od Stonehenge (Bender 1993: 269-270; 1998) po sztukę naskalną Aborygenów (Ucko 1994: 271), gdzie rekonstrukcje czy zabiegi konserwatorskie spowodowały reifikację określonych, przypuszczalnie „autentycznych” momentów w historii poszczególnych stanowisk czy materialnych pozostałości.

W takich kontekstach archeologia bywa często używana do zapewnienia stałej sieci punktów odniesienia. Stosując koncepcję homogeniczności kultur archeologicznych, tradycyjna archeologia kulturowo-historyczna zobiektywizowała kulturę poprzez rekonstrukcję spójnej, linearnej narracji, rozpatrywanej pod względem obiektywnych wydarzeń, takich jak kontakty, migracje i podboje, przerywanych hiatusami. Podejście to szczególnie pasuje do konstruowania narodowych tradycji, które, jak podkreśla Devalle (1992: 21), są związane z potwierdzeniem ciągłości, a nie ze zrozumieniem historycznych nieciągłości i społecznych sprzeczności.

Ostatnie badania dotyczące dystrybucji genów nadały nowy wymiar dyskusjom dotyczącym archeologii i polityki. Próby skorelowania stref zmian genetycznych z granicami kulturowymi, językowymi i etnicznymi (Cavalli-Sforza i in. 1994; Sokal i in. 1993) wywołały wiele dyskusji na temat metod oraz politycznych konsekwencji tego typu badań (Mirza, Dungworth 1995;

Pluciennik 1996; Terrell, Stewart 1996). Jak wskazuje Evison (1996), porównywanie różnorodności genetycznej do zmienności społecznej i kulturowej wydaje się warte zastanowienia. Jednak powstałe dotychczas prace nie zwracają się ku problemowi określania granic etnicznych, językowych i kulturowych. Zamiast tego po raz kolejny zastosowany został tradycyjny model stawiający znak równości pomiędzy ludem a kulturą, model, który zakłada, że kultury archeologiczne są dowodem na istnienie przeszłych grup etnicznych (Pluciennik 1996). Jak podkreślają tacy badacze jak Pluciennik (1996), czy Mirza i Dungworth (1995), polityczny efekt tego typu badań jest przedmiotem szerokiej debaty. Deklaracje postulujące, że genetyczne zależności populacji europejskich odzwierciedlają ich etnohistoryczne więzi (Sokal i in. 1993), mogą zostać wykorzystane poprzez dostarczenie biologicznych dowodów, politykom, którzy żądają udowodnienia etnohistorycznej ciągłości.

6. PODSUMOWANIE

Najnowsze badania skupione na kwestii etniczności w archeologii obaliły wiele tradycyjnych kulturowo-historycznych założeń dotyczących istoty kultury, postrzeganej jako homogeniczna i rozwijająca się niezależnie od innych współwystępujących z nią. Odrzuciły także bezpośredni związek pomiędzy kulturą a tożsamością. Niemniej jednak nadal istnieje duża potrzeba prowadzenia badań tego typu, chociażby ze względu na rodzące się współcześnie polityczne i etyczne kwestie powstające w trakcie archeologicznych badań nad kulturą oraz etnicznością. Bez wątpienia tradycyjne podejście do rasy i etniczności w archeologii umożliwiło połączenie historii, miejsc i ludów w monolityczne całości, wzmacniając esencjalistyczne reprezentacje etnicznych i narodowych tożsamości we współczesnym świecie. Archeologia staje obecnie przed podwójnym wyzwaniem. Po pierwsze, istnieje potrzeba rozpoznania związku pomiędzy obecnymi konstrukcjami tożsamości grupowych a naszymi interpretacjami przeszłości. Po drugie, zamiast porzucać badania nad etnicznością i tożsamością, archeologia powinna przeprowadzić bardziej zaawansowane analizy i interpretacje, aby uniknąć narzucania sobie esencjalistycznych perspektyw na przeszłość.

Obszar badań gwałtownie się zmienia. Powstają nowe pytania i podejścia do rozumienia tożsamości kulturowej, całkowicie odmienne od tradycyjnych pojęć kultury czy stref i granic stylistycznych (zobacz Casella, Fowler 2005; Diaz-Andreu i in. 2005; Insoll 2007). Na zakończenie przedstawione zostaną kierunki dalszych badań. Naukowe analizy kultury materialnej mają ogromny potencjał. Mogą umożliwić zrozumienie ogromnej różnorodności praktyk zaangażowanych w wytwarzanie i użytkowanie artefaktów (A. Jones 2002). Przykładem są analizy pozostałości organicznych czy szlifów na ceramice z neolitycznej osady Barnhouse, które umożliwiły identyfikację wielu pozio-

mów zróżnicowania zarówno w obrębie, jak i poza terenem osady. Dało to nam informację na temat rozpoznania i wyrażania tożsamości w różnych kontekstach oraz w różnych okresach (A. Jones 2002: rozdz. 6-7; Richards 2005). Badania oparte na działaniach praktycznych i fenomenologii także wydają się szczególnie owocne. Analizują one to, w jaki sposób tworzone były przeszłe tożsamości, poprzez odniesienia do architektury i krajobrazu (Bruck 2005; A. Jones 1998; Richards 2005; Silliman 2001; Tilley 1994). Z kolei studia skupione wokół poznania sposobu, w jaki społeczne życie obiektów i monumentów było powiązane z tożsamością oraz legitymizacją władzy w przeszłości, umożliwiają badanie zarówno przeszłości w przeszłości, jak i w teraźniejszości (Thomas 1996: rozdz. 6; Hingley 1996). Interesujące badania prowadzone są nad relacjami pomiędzy tożsamością grupową a negocjowaniem władzy w kontekście kolonialnym (Funari 1998; Gosden 2005; Mattingly 1997; Orser 1996; 1998; Webster 2001; Weik 1997). Prowadzone są także badania nad tym, w jaki sposób określone zabytki i krajobrazy były włączane w tworzenie wielorakich tożsamości, zapewniając głębsze i bardziej subtelne zrozumienie zależności pomiędzy archeologią, etnicznością/nacjonalizmem, a innymi formami tożsamości we współczesnym świecie (Bender 1998; Bender, Winer red. 2001; James i in. 2008).

Przeł. Agata Czeszewska

BIBLIOGRAFIA

- Arnold B.
1990 *The past as propaganda: Totalitarian archaeology in Nazi Germany*, „Antiquity” 64, s. 464-478.
- Atkinson J.A., Banks I., O’Sullivan J. (red.)
1996 *Nationalism and archaeology*, Glasgow: Cruithine.
- Banks M.
1996 *Ethnicity: Anthropological constructions*, London: Routledge.
- Barth F. (red.)
1969a *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*, Boston: Little, Brown.
1969b *Introduction*, w: *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*, F. Barth (red.), Boston: Little, Brown, s. 9-38.
- Bender B.
1993 *Stonehenge: Contested landscapes (medieval to present day)*, w: *Landscape, politics, and perspectives*, B. Bender (red.), Oxford: Berg, s. 245-279.
1998 *Stonehenge: Making space*, Oxford: Berg.
- Bender B., Winer M. (red.)
2001 *Contested landscapes: Movement, exile, and place*, Oxford: Berg.
- Binford L.R.
1962 *Archaeology as anthropology*, „American Antiquity” 28, s. 217-225.

- 1965 *Archaeological systematics and the study of culture process*, „American Antiquity” 31, s. 203-210.
- Blackmore C., Braithwaite M., Hodder I.
- 1979 *Social and cultural patterning in the Iron Age in southern Britain*, w: *Space, hierarchy, and society: Interdisciplinary studies in social area analysis*, C. Barry, J. Kingsbury (red.), BAR 59. Oxford, s. 93-112.
- Bond G.C., Gilliam A. (red.)
- 1994 *Social construction of the past: Representation as power*, London. Routledge.
- Bruck J.
- 2005 *Homing instincts: Grounded identities and individual selves in the British Bronze Age*, w: *The archaeology of plural and changing identities*, E. Casella, C. Fowler (red.), New York: Kluwer, s. 135-156.
- Brumfiel E.M.
- 1994 *Ethnic groups and political development in ancient Mexico*, w: *Factional competition and political development in the New World*, E.M. Brumfiel, J.W. Fox (red.), Cambridge: Cambridge University Press, s. 89-102.
- Casella E.C., Fowler C. (red.)
- 2005 *The archaeology of plural and changing identities*, New York: Kluwer.
- Casson S.
- 1921 *The Dorian invasion reviewed in the light of some new evidence*, „Antiquaries Journal” 1, s. 198-221.
- Cavalli-Sforza L.L., Menozzi P., Piazza A.
- 1994 *The history and geography of human genes*, Princeton: Princeton University Press.
- Childe V.G.
- 1926 *The Aryans: A study of Indo-European origins*, London: K. Poul, Trench, Troubner.
- 1933 *Races, people, and cultures in prehistoric Europe*, „History” 18, s. 193-203.
- 1935 *Changing methods and aims in prehistory: Presidential address for 1935*, „Proceedings of the Prehistoric Society” 1, s. 1-15.
- 1940 *Prehistoric communities of the British Isles*, London: W. & R. Chambers.
- 1956 *Piecing together the past: The interpretation of archaeological data*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Clarke D.L.
- 1968 *Analytical archaeology*, London: Methuen.
- Clifford J.
- 1988 *The predicament of culture: Twentieth-century ethnography, literature, and art*, Cambridge: Harvard University Press.
- Cohen A.
- 1974 *Urban ethnicity*, London: Tavistock.
- Cohen R.
- 1978 *Ethnicity: problem and focus in anthropology*, „Annual Review of Anthropology” 7, s. 379-403.
- Collingwood R.G.
- 1946 *The idea of History*, Oxford: Clarendon Press.
- Crawford O.G.S.
- 1921 *Man and his past*, London: Oxford University Press.
- Devalle S.B.C.
- 1992 *Discourses of ethnicity: Culture and protest in Jharkhan*, London: Sage.

- Diaz-Andreu M.
1996 *Constructing identities through culture: The past in the forging of Europe*, w: *Cultural identity and archaeology: The construction of European communities*, P. Graves-Brown, S. Jones, C. Gamble (red.), London: Routledge, s. 48-61.
- Diaz-Andreu M., Champion T.C.
1996 *Nationalism and archaeology in Europe*, London: University College London Press.
- Diaz-Andreu M., Lucy S., Babic S., Edwards D.N.
2005 *The archaeology of identity*, London: Routledge.
- Dietler M.
1994 *Our ancestors the Gauls: Archaeology, ethnic nationalism, and the manipulation of Celtic identity in modern Europe*, „*American Anthropologist*” 96, s. 584-605.
- Eriksen T.H.
1991 *The cultural context of the ethnic differences*, „*Man*” 26, s. 127-144.
1993 *Ethnicity and nationalism: Anthropological perspectives*, London: Pluto.
- Evison M.P.
1996 *Genetics, ethics, and archaeology*, „*Antiquity*” 70, s. 512-514.
- Fleury-Ilett B.
1996 *The identity of France: Archetypes in Iron Age studies*, w: *Cultural identity and archaeology: The construction of European communities*, P. Graves-Brown, S. Jones, C. Gamble (red.), London: Routledge, s. 196-208.
- Fox C.
1923 *The archaeology of the Cambridge region*, Cambridge University Press.
- Funari P.P.A.
1998 *Maroon, race, and gender: Palmares material culture and social relations in a runaway settlement*, w: *Historical Archaeology: Back from the edge*, P.P.A. Funari, M. Hall, S. Jones (red.), London: Routledge, s. 308-327.
- Garlake P.
1973 *Great Zimbabwe*, London: Thames, Hudson.
- Glazer N., Moynihan D.P.
1975 *Ethnicity: Theory and experience*, Cambridge: Harvard University Press.
- Glock A.E.
1994 *Archaeology as cultural survival: The future of the Palestinian past*, „*Journal of Palestine Studies*” 23, s. 70-84.
- Gosden C.
2005 *Archaeology and colonialism: Culture contact from 5000 BC to the present*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Graves-Brown P., Jones S., Gamble C. (red.)
1996 *Cultural identity and archaeology: The construction of European communities*, London: Routledge.
- Greenwell W.
1905 *Early Iron Age burials in Yorkshire*, „*Archaeologia*” 60, s. 251-324.
- Haaland R.
1977 *Archaeological classification and ethnic groups: A case study from Sudanese Nubia*, „*Norwegian Archaeological Review*” 10, s. 1-31.

Hall J.M.

1997 *Ethnic identity in Greek antiquity*, Cambridge: Cambridge University Press.

Handler R.

1988 *Nationalism and the politics of culture in Quebec*, Madison: University of Wisconsin Press.

Härke H.

1995 *The Hun is a methodical chap: Reflections on the German tradition of pre- and protohistory*, w: *Theory in archaeology: A world perspective*, P.J. Ucko (red.), London: Routledge, s. 46-60.

Hawkes Ch.F.C.

1940 *The prehistoric foundations of Europe: To the Mycenaean Age*, London: Methuen.

Hingley R.

1996 *Ancestors and identity in the later prehistory of Atlantic Scotland: The re-use and re-invention of Neolithic monuments and material culture*, „World Archaeology” 28 (2), s. 231-243.

2000 *Roman officers and English gentlemen: The imperial origins of Roman archaeology*, London: Routledge.

Hodder I.

1982 *Symbols in actions. Ethnoarchaeological studies of material culture*, Cambridge: Cambridge University Press.

1986 *Reading the past. Current approaches to interpretation in archaeology*, Cambridge: Cambridge University Press.

1991a *Preface*, w: *Archaeological theory in Europe*, I. Hodder (red.), London: Routledge, s. vii-xi.

1991b *Archaeological theory in Europe*, London: Routledge.

Hodson F.R.

1980 *Cultures as types? Some elements of classificatory theory*, „Bulletin of the Institute of Archaeology” 17, s. 1-10.

Huxley J.S., Haddon A.C.

1935 *We Europeans: A survey of racial problems*, London: Jonathan Cape.

Insoll T.

2007 *The archaeology of identities: A reader*, London: Routledge.

James H.F., Foster S.M., Henderson I., Jones S.

2008 *A fragmented masterpiece: Recovering the biography of the Hilton of Cadboll Pictish cross-slab*, Edinburgh: Society of Antiquaries of Scotland.

Jones A.

1997 *A biography of ceramics: Food and culture in the late Neolithic Orkney*, PhD. Diss., University of Glasgow.

1998 *Where eagles dare. Landscape, animals, and the Neolithic of Orkney*, „Journal of Material Culture” 3(3), s. 301-324.

2002 *Archaeological theory and scientific practice*, Cambridge: Cambridge University Press.

Jones S.

1996 *Discourses of identity in the interpretation of the past*, w: *Cultural identity and archaeology: The construction of European communities*, P. Graves-Brown, S. Jones, C. Gamble (red.), London: Routledge, s. 62-80.

1997 *The archaeology of ethnicity: Constructing identities in the past and present*, London: Routledge.

- Jones S., Richards C.
2000 *Neolithic cultures in Orkney: Classification and interpretation*, w: *Neolithic Orkney in its European context*, A. Ritchie (red.), Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, s. 101-106.
- Kossinna G.
1911 *Die Herkunft der Germanen*, Leipzig: Kabitzsch.
- Leach E.
1954/1964 *Political systems of Highland Burma*, London: Bell.
- Mattingly D.J.
1997 *Dialogues in Roman Imperialism: Power, discourse, and discrepant experience in the Roman Empire*, „Journal of Roman Archaeology Supplementary” Series 23. Portsmouth, RI.
- McCann W.J.
1990 *Volk and Germanentum: The presentation of the past in Nazi Germany*, w: *The politics of the past*, P. Gathercole, D. Lowenthal (red.), s. 74-88, London.
- Mirza M.N., Dungworth D.B.
1995 *The potential misuse of genetic analyses and the social construction of race and ethnicity*, „Oxford Journal of Archaeology” 14(3), s. 245-254.
- Moerman M.
1965 *Who are the Lue?*, „American Anthropologist” 67, s. 1215-1230.
- Olsen B., Kobyliński Z.
1991 *Ethnicity in anthropological and archaeological perspective*, „Archaeologia Polona” 29, s. 5-27.
- Orser C.E.
1996 *A historical archaeology of the modern world*, New York: Plenum.
1998 *The challenge of race to historical archaeology*, „American Anthropologist” 100 (3), s. 661-668.
- Paddayya K.
1995 *Theoretical perspectives in Indian archaeology: An historical overview*, w: *Theory in archaeology: A world perspective*, P.J. Ucko (red.), London: Routledge, s. 110-149.
- Piggott S.
1965 *Ancient Europe. From the beginnings of agriculture to Classical Antiquity*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Pluciennik M.
1996 *Genetics, archaeology, and the wider world*, „Antiquity” 70, s. 13-14.
- Renfrew A.C.
1972 *The emergence of civilisation: The Cyclades and the Aegean in the third millenium B.C.*, London: Methuen.
1979 *Problems in European prehistory*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Richards C.
2005 *Dwelling among the Monuments: The Neolithic village of Barnhouse, Maeshowe passage grave and surrounding monuments at Stenness, Orkney*, Cambridge: McDonald Institute.
- Shanks M., Tilley C.
1987/1992 *Reconstructing archaeology. Theory and practice*, London: Routledge.
- Shennan S.J.
1989a *Archaeological approaches to cultural identity*, London: Unwin Hyman.

- 1989b *Introduction*, w: *Archaeological approaches to cultural identity*, J. Shennan (red.), London: Unwin Hyman, s. 1-32.
- Silliman S.
2001 *Theoretical perspectives on labor and colonialism: reconsidering the California missions*, „*Journal of Anthropological Archaeology*” 20(4), s. 379-407.
- Sokal R.
1993 *Genetic relationship of European populations reflect their ethnohistorical affinities*, „*American Journal of Physical Anthropology*” 91, s. 55-70.
- Stepan N.
1982 *The idea of race in science: Great Britain, 1800-1960*, Oxford: Macmillan.
- Stocking G.W.
1968 *Race, culture, and evolution: Essays in the history of anthropology*, London: Collier Macmillan.
- Tallgren A.M.
1937 *The method of prehistoric archaeology*, „*Antiquity*” 11, s. 152-164.
- Terrell J.E., Stewart P.J.
1996 *The paradox of human population genetics at the end of the twentieth century*, „*Review of Anthropology*” 25, s. 13-33.
- Thomas J.
1996 *Time, culture, and identity: An interpretive archaeology*, London: Routledge.
- Tilley C.
1991 *Material culture and text. The art of ambiguity*, London: Routledge.
1994 *A phenomenology of landscape*, Oxford: Berg.
- Trigger B.G.
1978 *Time and traditions: Essays in archaeological interpretation*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
1984 *Alternative archaeologies: Nationalist, colonialist, imperialist*, „*Man*” 19, s. 355-370.
1989 *A history of archaeological thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ucko P.J.
1994 *Museums and sites: Cultures of the past within education – Zimbabwe some ten years on*, w: *The presented past: Heritage, museums, education*, P.G. Stone, B.L. Molyneux (red.), London: Routledge, s. 237-282.
1995 *Theory in archaeology: A world perspective*, London: Routledge.
- UNESCO
1950 *Statement on the race*, w: L. Kuper, *Race science, and society*, Paris: UNESCO, 1975, s. 343-347.
- Veit U.
1989 *Ethnic concepts in German prehistory: A case study on the relationship between cultural identity and objectivity*, w: *Archaeological approaches to cultural identity*, S.J. Shennan (red.), London: Unwin Hyman, s. 35-56.
- Webster J.
2001 *Creolizing the Roman provinces*, „*American Journal of Archaeology*” 105, s. 209-225.
- Weik T.
1997 *The archaeology of Maroon societies in the Americas: resistance, cultural continuity, and transformation in the African diaspora*, „*Historical Archaeology*” 31(2), s. 81-92.

Wells P.S.

1988 *Identity and material culture in the later prehistory of Central Europe*, „Journal of Archaeological Research” 6(3), s. 239-298.

Whitelam K.

1996 *The invention of ancient Israel: The silencing of Palestinian history*, London: Routledge.

Wiley G.R., Phillips P.

1958 *Method and theory in American archaeology*, Chicago: University of Chicago Press.

Wiwjorra I.

1996 *German archaeology and its relation to nationalism and racism*, w: *Nationalism and archaeology in Europe*, M. Diaz-Andreu, T.C. Champion (red.), London: University College London Press, s. 164-188.